
**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ
УНИВЕРСИТЕТИ**

**ИҚТИСОДИЁТ
ВА
ТАЪЛИМ**

1

2017

Тошкент

Мундарижа

БАНК ИШИ Банковское дело

Қорабоев Н. Тижорат банклари рейтингига таъсир килувчи асосий молиявий кўрсаткичлар.....	7
Йўлдошев Р.З. Аҳолига қулай ва тезкор хизмат кўрсатиш – банклар барқарор фаолиятининг гаровидир.....	11
Нафасов Д.Б. Банк рискларини бошқаришнинг иқтисодий мазмуни ва аҳамияти.....	15
Мамадияров З. Т. Халқаро рейтинг агентликлари ва уларнинг тижорат банклари фаолиятини баҳолаш кўрсаткичлари.....	20
Одилов Ф. Ш. Криптовалюталарнинг жаҳон молия бозорига таъсири..	24

БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ, ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ Бухгалтерский учет, экономический анализ и аудит

Холбеков Р.О. Доннинг сифат харажатлари ва улар ҳисобиниташкил қилишнинг услубий асослари.....	29
Азизов Ш.У. Божхона тизимини такомиллаштиришда божхона аудитининг ўрни	34
Калонов М.Б. Ҳозирги шароитда автотранспорт корхонасида ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш.....	38
Чориев И.Х. Таҳлилий амаллар - аудиторлик хизматлари сифатини ошириш воситаси.....	42
Дадабаев Ш.Х. Қўшимча қийматга эга бўлган маҳсулотларни ишлаб чиқариш таннархини камайтириш ва уларни қайта ишлашнинг босқичли тизими ҳисоби.....	45

ИННОВАЦИЯ ВА ИНВЕСТИЦИЯ Инновация и инвестиция

Акрамов А.У., Джайдакбаев М.Т. Миллий инновацион тизимлар ва илмий-технологик ривожланишнинг жаҳон тенденцияси.....	51
--	----

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ИҚТИСОДИЁТИ Экономика сельского хозяйства

Абруев А.И. Қорамолчилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг истикбол кўрсаткичлари таҳлили.....	56
Эргашева Ш.Т. Экономика сельского и водного хозяйства в Узбекистане.....	60

ХАЛҚАРО РЕЙТИНГ АГЕНТЛИКЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ БАҲОЛАШ КЎРСАТКИЧЛАРИ

Мамадияров Зокир Тоштемирович

Тошкент давлат иқтисодиёт университети "Банк иши" кафедраси катта ўқитувчиси

Аннотация.Мақолада халқаро рейтинг агентликлари фаолияти, уларнинг зарурлиги, рейтинг кўрсаткичлар, Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари фаолиятига етакчи халқаро рейтинг агентликлари томонидан рейтинг баҳолари берилиши келтирилган. Халқаро рейтинг агентликлари кўрсаткичлари борасидаги муаллифнинг фикр ва мулоҳазалари келтирилган.

Таянч тушунчалар: рейтинг; рейтинг агентликлари; спекулятив даража; дефолт ҳолат; ликвидлик; Базель III; банк барқарорлиги; риск.

Аннотация. В статье изучена деятельность международных рейтинговых агентств, показана их важность, приведены показатели, используемые ведущими международными рейтинговыми агентствами для оценки деятельности коммерческих банков в Республики Узбекистан, изложен подход автора к оценке деятельности международных рейтинговых агентств.

Ключевые слова: рейтинг; рейтинговые агентства; спекулятивный уровень; условие дефолт; ликвидность; Базель III; устойчивость банка; риск.

Ўзбекистон Республикасида халқаро банк назорати тамойилларига асосланган ҳолда тижорат банклари фаолиятини халқаро рейтинг агентликлари томонидан баҳолаш тизимини бозор тамойилларига мос такомиллаштириб бориш, маҳаллий тижорат банкларни халқаро талабларга жавоб бераоладиган банклар даражасига етказишни талаб этмоқда. Хусусан, миллий банк тизимининг Базель III талаблари асосида такомиллаштириш ҳамда банклар фаолиятини баҳолашни такомиллаштириб бориш ҳозирги куннинг долзарб масалаларидан биридир.

Шу ўринда, Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримов эътироф этганларидек, "сўнгги йиллар давомида "Standard & Poor's", Moody's ва Fitch Ratings каби етакчи рейтинг агентликлари Ўзбекистон банк тизими фаолиятини "барқарор" деб баҳоламоқда. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, агар 2011 йилда мамлакатимизнинг 13 та тижорат банки юқори рейтинг баҳоларига сазовор бўлган бўлса, бугунги кунда республикамизнинг барча 26 та банки ана шундай баҳога лойиқ кўрилди". [1]

Бунга асос бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 26 ноябрдаги "2011-2015 йилларда республика молия-банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва барқарорлигини ошириш ҳамда юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари тўғрисида"ги 1438-сонли Қарорида белгилаб олинган вазифаларнинг бажарилиши деб баҳоласак бўлади.

Хусусан, тижорат банкларнинг молиявий бақарорлигини баҳолаш умумжаҳон аҳамиятга эга бўлган жиҳат бўлиб, бу иқтисодий тараққиёт даражалари ва имкониятларин белгилайди. Шу ўринда ҳозирги кунда, жаҳоннинг йирик халқаро рейтинг агентликларидан "Standard & Poor's", Moody's ва Fitch Ratings лар республикамиз тижорат банклари фаолиятини ўрганиб, уларга рейтинг баҳоларини бериб келмоқда. Лекин уларнинг ҳар бирида банклар фаолиятини рейтинг баҳолашни ташкил этиш тамойилларида ўхшашлик бўлсада, баҳолашдаги баъзи жиҳатлари ва улар учун белгиланган мезонларга ёндашиш ўзига ҳослиги билан ажралиб туради.

Рейтинг агентликлари жаҳонда 1900 йилдан

1909 йилга қадар кредит рейтингини баҳолаш натижасида юзага келган. Кейинчалик, 1924 йилда Америка фонд бозорларида муомалада бўлган барча облигацияларни Moody's агентлик томонидан рейтинг (баҳо)га эга бўлишга олиб келган. Шу йилдан бошлаб Япония, Хитой, Австралия, Англия, Германия, Франция, Канада ва Аргентина давлатлари эмитентларининг облигацияларига Moody's томонидан рейтинг бериш халқаро тусга киришига тўртти бўлди. [2]

Рейтинг агентликлари томонидан берилган рейтинг баҳолари кредит ташкилотининг ўз молиявий мажбуриятларини ўз вақтида ва тўлиқ ҳажмда бажаришга кодирлиги ва тайёрлиги борасидаги билдирилган ҳулосадир.

Мамлакатимиз банклар фаолиятини халқаро рейтинг агентликлари томонидан "халқаро рейтинг" баҳоларини беришда халқаро мезонларни кенг жорий этишда, миллий шкалаларни кенг жорий этиш ва унинг такомиллаштириш билан боғлиқ асосий ва устувор йўналишлари ишлаб чиқилди. Бу аввало Марказий банк зиммасига келгусида мамлакатимиз банк тизими фаолиятини самарасини ошириш, мамлакатнинг иқтисодий барқарорлигини таъминлаш, иқтисодиётдаги ўрнини ошириш, уларнинг фаолияти натижаларини халқаро андозаларга жавоб бериш ва бошқа асосий вазифаларни бажаришли мукамал ишлар юклатилмоқда.

Мамлакатларнинг бир ёки бир нечта халқаро рейтинг агентликлари томонидан берилган, юқори баҳоланган суверен кредит рейтингига эга бўлиши маҳаллий ишлаб чиқарувчиларга еврооблигацияларни эмиссия қилиш имкониятини тақдим этади. 2015 йилда ривожланаётган ва ўтиш иқтисодиёти мамлакатларининг суверен кредит рейтингини мос равишда, яъни Хитой – А+, Гонг-Конг – АА+, Бразилия – ВВ, Сингапур – ААА, Россия – ВВВ-, Чили – А+, Ҳиндистон – ВВВ-, Индонезия – ВВВ, Колумбия – ВВВ, Қозоғистон – ВВВ берилган. [3]

Т.Қоралиев "Рейтинг бўлмаса, на бутун амалий ҳаётни, на шахсий ҳаётни тасаввур қилиш қийин. Чунки «Кимга қараб иш тутиш керак, ким билан битим тузса бўлади, менинг ишончли шеригим ким?» деган муаммоларга дуч келамиз" [4] деб таъкидлаган. Дарҳақиқат тижорат банклари фао-

лиятига рейтинг бериш банкларнинг мижозлари учун ҳам пул маблағларининг қанчалик ишончли қўлларда турганлигидан далолат беради.

Мамлакат суверен кредит рейтингини аниқлашнинг асосий кўрсаткичлари сифатида ЯИМ, инфляция, аҳолининг иш билан бандлиги, ялпи ташқи қарз ва хорижий инвестицияларга хизмат кўрсатиш, давлат бюджети самарадорлиги, мамлакат тўлов баланси натижалари ҳисобланади.

Халқаро рейтинг агентликлар банкларга халқаро рейтинг баҳосини бераётганда маҳаллий банкларимиз фаолиятининг натижалари ижобий бўлсада, фақат Ваа 1 (паст ўрта даража) халқаро баҳони бермоқдалар. Халқаро рейтинг агентликлари миллий банк тизимига ижобий баҳо берсада, банклар кесимидаги халқаро рейтинг беришда мамлакатнинг суверен рейтингига эга эмаслиги билан боғлиқ муаммо мавжуд.

1-жадвал

Энг йирик рейтинг агентликларини кредит рейтинг кўрсаткичлари [3]

Қарз мажбурияти эмитентини ишонччилик даражаси	Moody's	S&P	Fitch IBC	Рейтинг даражасининг рақамдаги ифодаси
Энг юқори ишонччилик даража	Aaa	AAA	AAA	100
Юқори даража	Aa1	AA+	AA+	95
	Aa2	AA	AA	90
	Aa3	AA-	AA-	85
Юқори ўрта даража	A1	A+	A+	80
	A2	A	A	75
	A3	A-	A-	70
Паст ўрта даража	Baa1	BBB+	BBB+	65
	Baa2	BBB	BBB	60
	Baa3	BBB-	BBB-	55
Спекулятивли даража	Ba1	BB+	BB+	50
	Ba2	BB	BB	45
	Ba3	BB-	BB-	40
Юқори спекулятивли даража	B1	B+	B+	35
	B2	B	B	30
	B3	B-	B-	25
Катта рискга эга	Сaa1	CCC+	CCC	20
Жуда юқори спекулятивли даража	Сaa2	CCC		15
Дефолт ҳолат: бироз соғломлаштириш умиди мавжуд	Сaa3	CCC-		10
	Ca	CC		
	C	C		5
Дефолт ҳолат	/	D	DDD	0

Юқоридаги жадвалдан шуни кўришиб турибдики, Moody's, S&P ва Fitch IBC рейтинг агентликлар банкларни баҳолашда ўзига ҳос хусусиятларга эга бўлиб, эмитентнинг қарз мажбуриятини ижро этиш билан боғлиқ рейтинглар харфли шкаласи ва рақамлардаги миқдорий даражалари берилган. Мазкур рейтинг агентликлари тижорат банкларига энг юқори ишонччилик даража (AAA) дан ториб то дефолт (DDD) ҳолатгача рейтинг кўрсаткичлари орқали ифодалайди.

Халқаро амалиётда банкни халқаро рейтинглар томонидан баҳолашнинг жуда кўп турлари

мавжуд. Улар ичида қуйидаги икки усул энг кўп тарқалган:

- миқдорий кўрсаткичлар орқали баҳолаш;
- сифат кўрсаткичлари орқали баҳолаш.

Миқдорий кўрсаткичлар орқали баҳолаш усули асосан банклар фаолиятининг ривожланишини таҳлил қилиш мақсадида қўлланилиб, улар активлар суммаси, депозитлар, кредитлар, ўз капиталининг суммаси ва даромад суммаси.

Бу кўрсаткичлар орқали банклар фаолияти омалаштирилади.

Баҳолашнинг оммавий ахборот воситалари ёрдамида иккинчи тури сифат кўрсаткичлари бўлиб, улар банкнинг ишончлилиги даражасини ифодалайди. Бу кўрсаткичлар туркумига қуйидагилар киради:

- капиталнинг етарлилиги;
- активлар сифати;
- даромадлилик даражаси;
- банк ликвидлиги.[4]

Юқоридаги, кўрсаткичларни таҳлил этиш яъни кўрсаткичларни Базель III талаблари бўйича таҳлил этиш орқали уларни фаолияти натижаларига баҳо берилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 26 ноябрдаги «2011-2015 йилларда республика молия-банк тизимини янада ислох қилиш ва барқарорлигини ошириш ҳамда юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари тўғрисида»ги ПҚ-1438-сонли ва 2015 йил 6 майдаги «Тижорат банкларининг молиявий барқарорлигини янада ошириш ва уларнинг ресурс базасини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2344-сонли Қарорларига асосан, молия-банк фаолиятининг норматив-ҳуқуқий базасини янада такомиллаштириш, хусусан замон талаблари ва халқаро нормалар ҳамда стандартларга мувофиқ амалдаги қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳамда янги қонун ҳужжатлари ва меъёрий ҳужжатлар қабул қилиш республиканинг молия-банк тизимини ислох қилиш ва барқарорлигини оширишнинг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади.

Бугунги кунга келиб республикада фаолият кўрсатаётган барча тижорат банклари Moody's, S&P ва Fitch IBC каби нуфузли халқаро рейтинг агентликларининг «барқарор» рейтинг баҳоларига эга.

2015 йилда S&P ва Fitch IBC рейтинг агентликлари Ўзбекистон банк тизими фаолиятини яна бир бор «барқарор» деб баҳолади.

2015 йилнинг июль ойида Moody's халқаро рейтинг агентлиги Ўзбекистон банк тизимининг ривожланиш истиқболларига кетма-кет олтинчи йил «барқарор» рейтинг баҳосини берди.

Ўзбекистон банк тизими ривожланиши прогнози «барқарор» бўлиб қолмоқда. Moody's Investors Service халқаро агентлигининг бугун эълон қилинган ҳисоботида айтилишича, «барқарорлик» прогнози Ўзбекистон иқтисодиётининг юқори ўсиш суръатлари билан боғлиқ бўлиб, ҳукумат йирик банклар орқали мамлакат иқтисодиётига сезиларли даражада катта миқдорда инвестиция йўналтирмоқда.

Ўзбекистоннинг тўққизта банки «РИА Рейтинг» агентлиги эълон қилган Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигининг 200 та йирик банки йиллик рейтингига кирди. МДҲ давлатларида мавжуд 1100 та банкдан 10 та мамлакат: Ўзбекистон, Озарбайжон, Арманистон, Беларусь, Грузия (2009 йили МДҲдан чиқиб кетди), Қозоғистон, Молдова, Россия, Туркменистон ва Украинанинг 200 та йирик банки ушбу рўйхатга кирди.

Ўзбекистон банклари ўртасида рейтингдаги биринчи ўринни Ташки иқтисодий фаолият миллий банки (умумий рейтингдаги ўрни - 43, 1 январь ҳолатига кўра активлари - 5,3 млрд доллар, яъни мамлакат банк тизими капиталининг 22,8

фоизи), иккинчи ўринни Ўзсаноатқурилишбанк (61, 3,23 млрд доллар, 13,9 фоиз), учинчи ўринни «Асака» банки (86, 2,17 млрд, 9,3 фоиз) эгаллади.

Тўртинчи ўринни «Қишлоққурилишбанк» (122-ўрин, 1,41 млрд, 6,1 фоиз), бешинчи ўринни «Ипотека-банк» (126-ўрин, 1,35 млрд, 5,8 фоиз), олтинчи ўринни Халқ банки (133-ўрин, 1,23 млрд, 5,3 фоиз), еттинчи ўринни «Агробанк» (136-ўрин, 1,18 млрд, 5,1 фоиз), саккизинчи ўринни «КДБ банк Ўзбекистон» (162-ўрин, 870 млн, 3,8 фоиз) ва тўққизинчи ўринни «Ҳамкорбанк» (191-ўрин, 720 млн, 3,1 фоиз) банд этди.[5]

Тижорат банклари фаолиятини ХРА (халқаро рейтинг агентликлари) томонидан баҳолашни самарали ташкил этиш қуйидаги ижобий натижаларга олиб боради:

- тижорат банкларни халқаро бозорларда фаолияти кўлами ошиб боради;

- ўз мажбуриятларни халқаро талабларга жавоб берувчи мезонлар орқали ижро этиш имкониятларига баҳо бериш кенгайиб боради. Натижада банкларимиз фаолиятини кенгайиши ва хорижий банклар билан рақобатлашиш имкониятлари кенгайиб боради.

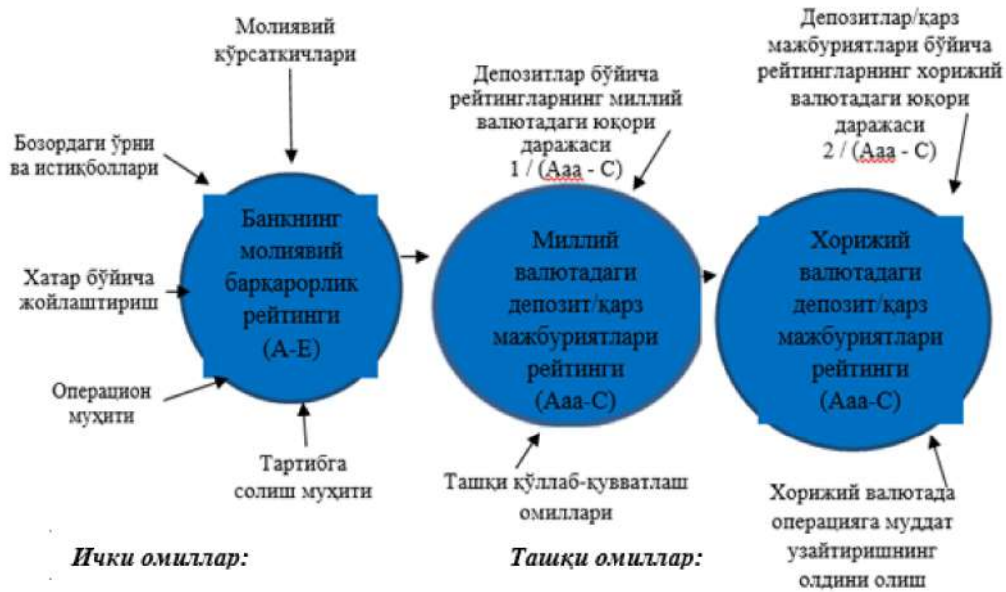
Қуйидаги расмга асосан Moody's халқаро рейтинг компанияси банкнинг молиявий барқарорлик рейтингини (А-Е)ини ҳисоблаш учун молиявий кўрсаткичлар, бозордаги ўрни ва истиқболлари, ҳатарлар бўйича жойлаштириш, операцион муҳит ва тартибга солиш элементларидан фойдаланган ички омилларни ҳисобга олади.

Рейтинглар қуйидаги хусусиятлари билан бири-бирдан фарқи шуки текширувларнинг чуқурлиги ва даврийлиги билан изоҳланади.

Бундан ташқари ташқи омиллар таркиби ҳисобланган яъни миллий валютадаги депозит ва қарз мажбуриятлар рейтингини (Ааа С) ва хорижий валютадаги депозит ва қарз мажбуриятлар рейтингини (Ааа С)ни ҳисобга олишда, депозитлар бўйича рейтингларнинг миллий валютадаги юқори даражаси 1/(Ааа - С)ни, ва ташқи қўллаб-қувватлаш омиллари ҳисобланади.

Фикримизча, рейтинг тизими асосида баҳолаш билан шуғулланаётган компанияларга тижорат банклари томонидан бериладиган маълумотларнинг миқдори, меъёри, стандартларини белгилаб берадиган тартибга солувчи қондалар Марказий банк томонидан жорий қилиниши лозим.

Ҳозирги вақтда, банк рейтингларини тузиш ва улардан фойдаланишга жиддий тўсиқ бўлиб турган омиллардан бири рейтинг учун зарур бўлган дастлабки маълумотларни олишнинг қийинлиги ҳисобланади. Кейинги омил эса рейтингларни тузишда турлича услублардан фойдаланилаётганлигидир.

1-расм. Moody's агентлигида ишлаб чиқилган банкларга халқаро рейтингни тақдим этиш услуби [6]

МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР:

1. Каримов И.А. "2015 йилда иқтисодий тизимда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиз". "Халқ сўзи" газетаси, 19 январ 2015 йил, 11-сон.
2. Андрианова Л.Н. Рейтинг ценных бумаг: основы теории и практика. Диссертации на соискание учёной степени кандидат экономического наук. 2012 йил. ФА при Правительстве России.
3. <http://www.tradingeconomics.com/analytics/api.aspx?source=ratings> сайти маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.
4. Абдуллаев Ё., Қоралиев Т., Тошмуродов Ш., Абдуллаева С. Банк иши. Ўқув қўлланма –Т.: "IQTISOD-MOLIYA", 2010 йил, 532 бет.
5. <https://www.gazeta.uz/uz/2015/10/01/rejting/> сайти маълумотлари асосида
6. Request for Comment: Incorporation of Joint-Default Analysis for Systemic Support into Moody's Bank Rating Methodology, October 2005 [В порядке обсуждения. «Включение анализа вероятности совместного дефолта для системной поддержки в методологию рейтингования банков агентством Moody's», октябрь 2005 года - на англ. яз.]
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 26 ноябрдаги "2011-2015 йилларда республика молия-банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва барқарорлигини ошириш ҳамда юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари тўғрисида"ги 1438-сонли Қарори
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 6 майдаги «Тижорат банкларининг молиявий барқарорлигини янада ошириш ва уларнинг ресурс базасини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2344-сонли Қарори

ИҚТИСОДИЁТ ВА ТАЪЛИМ

Босишга рухсат этилди 25.02.2017 й.
Бичими 60x90 1/16.
Шартли босма табағи 10,75
Адади 100 нусха

«IMPRESS MEDIA» МЧЖ босмахонасида офсет қоғози ва усулида чоп этилди.
Манзил: Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Қушбеги, 6

Таҳририят манзили:
100003, Тошкент ш., Ўзбекистон шоҳ кўчаси 49,
Телефонлар (99871)239-29-65, 239-28-97